

TRANSFORMASYON SÜRECİNDE ÖZBEKİSTAN'DA SİYASAL PARTİLER VE ÖZBEK MUHALEFET LİDERLERİNİN TÜRK-ÖZBEK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Fahri TÜRK*

Özet

Bağımsızlık sürecinde Özbekistan'da birçok siyasal parti ve sivil toplum örgütü kurulmuştur. Bunlar üç başlık altında sınıflandırılabilir. Birinci grubu Özbekistan Halk Cephesi'nden (ÖHC) çıkan Birlik ve Erk partileri gibi güçlü bir halk tabanına sahip demokratik milli muhalefet partileri oluşturmaktadır. İkinci grubu iktidar partisi olan Özbekistan Demokratik Halk Partisi (ÖDHP) ve Vatan Terakkiyet Partisi (VTP) gibi rejim destekçisi partiler oluşturmaktadır. Üçüncü grupta ise, partiler üstü çevreci sivil toplum örgütleri ve diğer etnik grupların kurdukları kültürel dernekler bulunmaktadır. Bu parti ve derneklerin yasal dayanağını, 1992 yılında kabul edilen Özbekistan Anayasası oluşturmaktadır. Bu anayasal güvenceye rağmen Özbekistan'da demokrasi tam olarak işlememektedir. Çünkü Kerimov Rejimi en küçük muhalefete dahi tahammül edememektedir.

Özbekistan'da bağımsızlık sürecinde Birlik ve Erk partileri gibi demokratik milli muhalefet partilerine karşı aşırı baskı yapılmıştır. Özellikle Birlik Partisi Başkanı Abdürrahim Polotov ve Erk Partisi Başkanı Muhammed Salih yapılan baskılara dayanamayarak Özbekistan'ı terk etmişlerdir. İki lider ilk durakları olan Türkiye'nin ardından Avrupa'ya gitmek zorunda bırakılmışlardır. Özbek muhalefet liderlerinin Türkiye'de ikamet etmesi Türk-Özbek ilişkilerinde önemli sorunlara yol açmıştır. Çünkü Kerimov yönetimi Türkiye'de yaşayan A. Polatov ve M. Salih'in Türkiye'de eğitim gören Özbek öğrenciler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmasından büyük endişe duymuştur. Turgut Özal döneminde çok iyi düzeyde olan Türk-Özbek ilişkileri, Özal'ın ölümünü takip eden süreçte hızla bozulmuştur.

Demokratik milli muhalefet partilerinin susturulmasından sonra, Özbekistan'da demokratik bir siyasal rejimin varlığı inancını yaratmak için VTP gibi rejime alternatif oluşturamayacak derecede zayıf partilere izin verilmiştir. 23 Aralık 2007 başkanlık seçimlerinin ortaya koyduğu gibi bu partilerin liderleri Kerimov'a alternatif oluşturmaktan uzaktır. Sadece Birlik ve Erk gibi demokratik milli muhalefet partileri Özbekistan'da demokrasinin yerleşmesine ve Özbekistan'ın bölgesinde ve dünyada söz sahibi olmasını sağlayabilecek kapasitede gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokratik milli muhalefet partileri (Birlik ve Erk), Özbekistan Demokratik Halk Partisi, Partiler üstü oluşumlar ve diğer kültür dernekleri, Özbek muhalefet liderleri (Abdürrahim Polatov ve Muhammed Salih)

* Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Edirne.

Abstracts

In the wake of independence many political parties and non-governmental organisations (NGO's) were established in Uzbekistan. These organisations can be categorized into three groups. Democratic national opposition parties like Birlik and Erk belong to the first group that came from Uzbek Popular Front. In the second group there are People's Democratic Party as governmental party and regime friendly parties such as Homeland and Progress Party. In the third group of parties or organizations one can find independent environmental organisations, various NGO's and cultural foundations that established by other ethnic groups in the Uzbek political landscape. These parties and organizations work on the ground of the Uzbek Constitutions that adopted in 1992. Despite of this constitutional guarantee democracy does not work efficient in Uzbekistan. Because Karimov can not tolerate even a not influential opposition.

During the period of the independence the democratic national opposition parties namely Birlik and Erk were suppressed extremely by the Uzbek authorities. Especially Birlik leader Abdürrahim Polatov and Erk leader Muhammad Salih were persecuted, who had to go via Turkey to Europe into exile. The residence of these Uzbek opposition leaders in Turkey led to the serious problems in the Turkish-Uzbek relations. Because Karimov regime were very anxious about the possibility of influencing of Uzbek students that continue their studies in Turkish universities by M. Salih and A. Polatov. The Turkish-Uzbek relations were very well in the Era of Turgut Özal, which worsened rapidly after his death in April 1993

After eliminating of democratic national opposition parties Karimov supported weak parties such as Homeland and Progress Party in order to show that there were a democratic regime in Uzbekistan, which can not challenge the regime indeed. As the presidential elections on 23 rd December 2007 showed the leaders of these regime friendly parties are far a way from challenging Karimov as a president. Only democratic national opposition parties like Birlik and Erk can contribute to establish democracy in Uzbekistan and to become Uzbekistan a powerful actor in its region and in the world.

Key Words: Democratic national opposition parties (Birlik und Erk), Uzbek Popular Front, quasi opposition parties, independent institutions and other cultural organizations, Uzbek opposition leaders (Abdürrahim Polatov and Mohammad Salih)

Giriş

Özbekistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra süratli bir şekilde demokratik kurumlarını ve pazar ekonomisini oluşturmaya başlamıştır. 1992’de kabul edilen Özbekistan Anayasası devlet kurumlarının yasal dayanağını oluşturduğu halde, demokrasi ilk günden itibaren engelli bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Özbekistan’da demokrasinin yerleşmemesinin en önemli nedenlerinden biri, İslam Kerimov Rejimi’nin demokratik ve milli muhalefet partilerine ve bunların liderlerine aşırı baskı yapması yatmaktadır. Gerçek anlamda muhalefet partilerin gelişmesine izin vermeyen rejim, bu tutumunu “ülkenin istikrarı ve güvenliğini” tehlikeye atmama gerekçesiyle meşrulaştırmaktadır.

Özbek yönetimi bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan ve önemli bir taraftar kitlesine sahip olan Birlik ve Erk gibi siyasal partilere büyük baskılar yapmış ve Birlik Partisi lideri A. Polatov ve Erk Partisi lideri M. Salih takibata uğramış, hatta ikincisi hapse dahi atılmıştır. Sonuç olarak hayatları tehlikeye giren bu parti liderleri Özbekistan’ı terk ederek Türkiye’ye sığınmışlar ardından da İ. Karimov’un Türk Hükümeti’ne yaptığı baskı ve tehditler sonunda Avrupa’ya gitmek zorunda kalmışlardır. Özbek muhalif liderlerin Türkiye’de ikamet etmesi Türk-Özbek ilişkilerinde önemli bir gerginliğe yol açmıştır. Çünkü Kerimov Rejimi, Salih’in ve Polatov’un Türkiye’de okuyan Özbek öğrenciler üzerinde nüfuz kurmasından korkmuştur. Kerimov, Polatov gibi kendisine rakip olabilecek kişileri saf dışı ettikten sonra kontrollü muhalefet partileri oluşturmak yoluna gitmiştir. Örneğin, Vatan Terakkiyet Partisi bu bağlamda kurdurulmuş olan partilerden biridir. Başkanlık seçimlerinde Kerimov’a karşı çıkan rakipleri göstermelidir. Örneğin 23 Aralık 2007 Başkanlık Seçimleri’nde Kerimov’a karşı yarışan üç aday doğru düzgün seçim kampanyası yapmadıkları gibi kısmen de Kerimov’u desteklemişlerdir.

Bu makale, Özbekistan’da bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan muhalefet partilerini analitik bir şekilde ele almaktadır. Siyasal partilerin oluşumlarının ve mücadelelerinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, ilkin Özbekistan’da siyasal sistem, siyasi partilerin oluşumu ve Kerimov Rejimi’nin demokratik muhalefete yaklaşımı ele alınacaktır. Daha sonra rejim partisi Özbekistan Demokratik Halk Partisi (ÖDHP)ve rejim destekçisi Vatan Terakkiyet Partisi (VTP) ve Sosyal İlerleme Partisi (SİP) üzerinde durulacaktır. İkinci blokta yer alan Özbekistan Halk Cephesi

(ÖHC), Erk Demokratik Partisi (Erk) ve “Türkistan” Halk Hareketi (THH) gibi demokratik milli muhalefet partileri detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Çünkü Kerimov’a karşı sadece bu partiler gerçek anlamda demokratik bir tehdit oluşturmuşlardır. Türk-Özbek ilişkilerindeki önemlerinden dolayı Birlik lideri Polatov ve Erk lideri Salih ayrıca ıncelecektir. Üçüncü blokta İslamcı partiler analiz edildikten sonra son olarak söz konusu dönemde ortaya çıkan diğere siyasal, sosyal ve kültürel oluşumlar ortaya konulacaktır. Çalışmanın sonunda ise, Özbek muhalefetin Türk-Özbek ilişkilerinde oynadığı role değinilecektir.

Siyasal Sistem

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan çok kısa bir süre sonra yeni devletin dayanacağı demokratik ve hukuksal çerçeveyi oluşturmuştur. Bu hukuksal temelde Özbekistan’da demokrasinin ve pazar ekonomisinin, hukuk devleti ve güçler ayrılığı ilkelerine dayanarak gelişmesi öngörülmüştür. 8 Aralık 1992’de yürürlüğe giren Özbekistan Anayasası’na göre yasama organı “Ulu Meclis” adı verilen parlamentodur. Bu meclis devletin en yüksek yasama organıdır. 26 Aralık 2004 tarihinde yapılan üçüncü parlamento seçimlerine kadar tek kanatlı olarak varlığını sürdüren Ulu Meclis, bu tarihten sonra iki kanatlı bir parlamentoya dönüştürülmüştür. Özbekistan’da ilk milletvekilliği seçimleri çoğunluk sistemine göre 25 Aralık 1994 tarihinde ikincisi ise 19 Aralık 1999 tarihinde yapılmıştır. 2004 yılında yapılan değişikliğe kadar Ulu Meclis’te 250 milletvekili görev yapmaktaydı. Bu tarihten sonra yasama yetkisine sahip parlamentonun alt kanadında 120 sandalye bulunmaktadır. Ulu Meclise seçilen milletvekilleri beş yıllığına çoğunluk seçim sistemine göre seçilmektedir. Parlamentonun üst kanadı olan senatoda ise 100 senatör görev yapmaktadır. Bu 100 senatörün 16’sı devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Geriye kalan 84’ü ise, her bölgede 6’şar tane olmak üzere il genel meclisleri yani yerel yönetimler tarafından seçilmektedir. 18 yaşına girmiş tüm Özbek vatandaşları seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçim Kanunu’na göre, seçimlere katılacak bir parti seçimlerin yapılacağı tarihten en az altı ay önce Adalet Bakanlığı’nda kuruluşunu onaylatması gerekmektedir. 2004 Seçimlerinden sonra oluşan 120 üyeli mecliste, Kerimov’u destekleyen ÖDHP 48 milletvekilliği ile parlamentoda en fazla sandalyeye sahip parti durumundadır. İktidar partisinden

başka mecliste Milli Demokrat Parti (31), Sosyal Demokrat Parti (11) , Milli Dikleniş Partisi (10) ve Anavatan İlerleme Partisi (20) bulunmaktadır. (<http://de.wikipedia.org/wiki/Usbekistan>, Erişim Tarihi 15 Ocak 2008) Özbekistan Anayasası'na göre, yürütmenin ve devletin başı beş yıllığına seçilen başkandır. İşte Kerimov'un asıl gücü böyle geniş yetkilere dayanan başkanlık sisteminden kaynaklanmaktadır. Kerimov daha Özbekistan Komünist Partisi'nin başındayken kamu görevlilerinin % 78'ini yeniden atamak suretiyle devlet yönetiminde kendine bağlı bir kadro oluşturmuştur. (Halbach, 1994: 10)

Özbekistan'daki siyasal sitem diğer Orta Asya ülkelerinkine karşılaştırıldığında daha muhafazakar ve totaliterdir. Çünkü Özbek yönetimi "istikrarı tehlikeye atmama" bahanesi ardına sığınarak demokratik muhalefetin oluşmasını şiddet kullanarak önlemiş ve önlemektedir. Özbek Hükümeti'ne göre, söz konusu dönemde dışarıda ülkenin istikrarını korumak Tacikistan iç savaşına, içeride ise demokratik milli muhalefetin susturulmasına ve elimine edilmesine bağlıydı. Tacikistan'daki çatışmaların, radikal İslamın hızla yayıldığı Fergana Vadisi'ne sıçramasından büyük endişe duyan Kerimov, kontrol altına alınamamış Turancı ve Türkçü muhalefetin ülkenin hassas etnik yapısına zarar verme ihtimalinden ürkmüştür. Kerimov yukarıda sayılan nedenlerden ötürü iktidarı tek elde toplamış ve totaliter bir siyasal sitem meydana getirmiştir. Böylece ülkesinde karar alma mekanizmasında bir numara olan Kerimov devletin ve iktidarın bütün imkanlarını kullanarak milli demokratik muhalefet partilerine göz açtırmamaktadır. Ancak Kerimov, gelecekte ülkesinin güvenliği sağlandığı takdirde Özbek Anayasası'nın da ön gördüğü gibi çok partili sisteme geçmek istediğini belirtmektedir. (Kangas, 1994: 178-79)

Siyasi Partilerin Oluşumu

Sovyetler Birliği'nin (SB) diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da bağımsız siyasal partiler Moskova'nın Açıklık (Glasnost) ve Yeniden Yapılanma (Perestroyka) politikalarının bir sonucu olarak 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Özbekçe ve Özbek kültürünün toplum hayatında daha fazla yer alması gerektiği ve Aral Gölü ve çevresinde ekolojik dengenin bozulması gibi daha önce tabu sayılan konular

kamuoyunda açıkça tartışılmaya başlanmıştır. (Babak vd., 2004: 359) Bir diğer ifadeyle, 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nde esen liberal rüzgarların da etkisiyle Özbekistan'da irili ufaklı birçok siyasal parti ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu siyasal partilerin hemen hepsi çok geçmeden Kerimov yönetiminin baskılarına maruz kalarak ya faaliyetlerini durdurma ya da yeraltına inmek zorunda kalmışlardır. Hatta Erk lideri Salih ve Birlik lideri Polatov gibi parti yöneticileri ülkelerini terk ederek sürgüne gitmek zorunda bırakılmışlardır. Bu dönemin en önemli siyasal hareketi ÖHC "Birlik" tir. Daha sonra aynı adla bir de siyasi parti kurulmuştur. Taraftarlarınca demokratik milli olarak nitelenen bu hareketi hükümet "aşırı milliyetçi" kategorisinde görmektedir. 1994 yılına gelindiğinde Özbekistan'da rejimin yaptığı baskılar sonucunda sadece ÖDHP, VTP ve Erk faaliyet göstermekteydi. VTP hükümet yanlısı bir parti olduğu için gerçek demokratik milli muhalefet söz konusu dönemde Erk tarafından temsil edilmiştir. (Halbach, 1994: 17)

Kerimov Rejimi ve Muhalefet

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan ilk başkanlık seçimlerinde ÖDHP'nin adayı Kerimov geçerli oyların % 86'sını alarak başkan seçilmiştir. (Babak vd., 2004: 359) Buna karşılık Kerimov'un bu seçimlerdeki rakibi Salih oyların sadece % 12.7'sini alabilmiştir. Salih'in Amerika'nın Sesi Radyosu'na verdiği mülakatta vurguladığı gibi, söz konusu bu seçimlerde büyük yolsuzluk meydana gelmiştir. Salih bu bağlamda konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Ben (M. Salih) Erk Partisi'nin adayı olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerine 1991'de katıldım. İlk seçimlerde % 33 oranında oy aldığımı söylediler. Dört saat sonra biz yanlış yapmışız oyun % 15 dediler. Sonra da % 12,7 diye bitirdiler [...] Kerimov seçimi hile ve desise ile kazanmıştır." (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420>, Erişim Tarihi 20 Aralık 2007) Kerimov pantürkçü bir çizgi izleyen rakibi Salih'in söz konusu seçimlerde önünü kesmek için Türkiye yanlısı politikalar takip ettiğini sürekli olarak gündeme getirmeye çalışmıştır. Dilip Hiro'nun vurguladığı gibi, Kerimov yönetimi ikiyüzlü metotlar kullanarak seçimde kazanma şansı olan ağır toplardan Polatov'un adaylığını engellemiştir. Buna karşılık yönetim ağır top olmayan Salih'in adaylığını desteklemiştir. (Hiro, 1994: 177)

Özbekistan Anayasası'nın 56 ila 62 arasındaki maddeleri dernekler, sendikalar ve siyasal partiler ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Anayasanın 57. maddesi şiddet ve zor kullanarak anayasal düzeni değiştirmeyi amaçlayan, ülkenin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden siyasal parti ve derneklerin kuruluşunu ve faaliyetini yasaklamaktadır. Özbek Devleti siyasal çoğulculuğu ve demokratik katılımı kısıtlayan tedbirleri iki yoldan almaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu siyasal partinin veya derneğin Adalet Bakanlığı'ndaki kuruluş sürecini sabote etmek. İkincisi ise, bir siyasal partinin ülkedeki siyasal, sosyal ve dini barışı tehlikeye düşürdüğü tesbitini yapmaktır. (Halbach, 1994: 7-8)

Kerimov rejiminin göstermelikte olsa demokratik milli muhalefete iyi davrandığı dönemler de yok değildir. ABD Dış İşleri Sekreteri James Backer 1992'de Taşkent'i ziyaret ettiğinde Kerimov'a Özbekistan'ın demokrasi ve pazar ekonomisi yolunda ilerlediğinin gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. J. Backer bu ziyaretinde muhalif liderlerden Salih ve Polatov'u da ziyaret etmiştir. Bu durumda Kerimov otoriter yönetimini birazcık olsun yumuşatmak zorunda kalmıştır. Çünkü Taşkent söz konusu dönemde BM, IMF gibi uluslararası kuruluşlara üye olmak istediğinden uluslararası arenada olabildiğince demokratik gözükme gayreti içine girmiştir. Bu demokratik atmosfer Birlik ve Erk partilerine önemli bir hareket serbestliği sağlamıştır. Böylece söz konusu partiler 7 Mart 1992 tarihinde Taşkent'te diğer komşu ülke Turancılarının katılımıyla "Türkistan Konferansı" düzenlemişlerdir. Esasında Kerimov kültürel anlamda Turancılığa hoş görülme yaklaşmış olsa da yukarıda anılan konferansın siyasi rakipleri tarafından organize edilmiş olması onu "Türkistan Birliği" düşüncesine karşı soğutmuştur. (Hiro, 1994: 178)

Yabancı gözlemciler ve muhalefet Özbekistan'da 1990'da yapılan genel seçimlere hile ve şaibe karıştığını iddia etmişlerdir. Siyasal partiler ya devlet tarafından kontrol edilmekte veya manipüle edilerek kuruluş amacından sapıtılmaktadır. Bu durum aşırı dinci ve milliyetçi partilerin kurulmasının engellenmesi gerekçesi ile yasal bir zemine oturtulmak istenmektedir. Bağımsızlığın ilanından sonra Özbekistan Komünist Partisi ÖDHP'ye dönüştürüldüğü için Kerimov'un yakın çevresi eski komünist parti üyeleriyle doludur. Kerimov, dışarıya karşı ülkesinde demokratik bir yönetimin varlığını vurgulamak amacıyla aşağıda

ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, VTP'yi kurdurmuştur. Yani Kerimov, demokratik milli muhalefet partilerini hükümet yanlısı muhalefet partileriyle ikame etmek istemektedir. (Eckert, 1993: 8-9)

Kerimov tarafından 17 yıldan beri uygulanan demokratik milli muhalefeti yıldırma politikası meyvelerini vermiş durumdadır. Şöyle ki, Kerimov 23 Aralık 2007 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerinde % 88,1 oranında oy alarak başkanlığa tekrar seçilmiştir. Buna karşılık Kerimov'un bu seçimlerdeki rakibi Demokrat Halk Partisi adayı Asliddin Rüstemov ise resmi verilere göre 3,17 oranında oy almıştır. 16.297.400 kayıtlı seçmenden 14.765.441'inin oy kullandığı seçimlerde Kerimov, 13.008.357 kişinin oyunu almıştır. Öteki adaylardan Sosyal Demokrasi ve Adalet Partisi'nin adayı Dilaram Taşmuhammedova oyların sadece % 2,94'ünü alırken, bağımsız aday Akmal Saidov ise oyların % 2,85'i ile yetinmek durumunda kalmıştır. (Külebi, 2008: 16) Her ne kadar seçimlerde rekabet varmış gibi görünüyorsa da gerçek bir rekabetin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler; demokratik milli muhalefet partilerinin yok edilmesi, seçim mevzuatının geniş çaplı seçim kampanyalarına izin vermemesi, geniş katılımlı mitinglerin yapılamamasıdır.

REJİM YANLISI PARTİLER

Özbekistan Demokratik Halk Partisi (ÖDHP)

Eski komünistler tarafından 1 Kasım 1991 tarihinde Taşkent'te kurulan ÖDHP, kuruluşundan günümüze değin iç politikada ağırlığı olan tek siyasi partidir. Daha doğrusu bu parti Özbekistan Komünist Partisi'nin yeni bir ad altında varlığını sürdürmesinden başka bir şey değildir. Eski komünistlerin yarısı ÖDHP'ye katılmış, diğer yarısı da başkanlık ve hükümet bürokrasisi içinde görev almıştır. Kuruluşunu müteakiben partinin üye sayısı 351.000 olarak verilmiştir. Bu üyelerden 80.000'i daha önce hiç Komünist Partisi'ne üye olmamıştır. 1992 yılında ÖDHP'nin üye sayısının artmasında Rusça konuşan azınlığın partiye rağbet etmesi önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Özbekistan'daki azınlıklar ÖDHP'yi ülkedeki sosyal barışı sağlayabilecek tek parti olarak görmüşlerdir. (Halbach, 1994: 24)

ÖDHP Taşkent İl Başkanı Alişer Mirkasimov partilerinin amacını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“[...] Bizim partimiz (ÖDHP) Özbek toplumunun modernleştirilmesini amaçlamaktadır. Fakat bunu yaparken mekanik olarak ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin tecrübelerini aynen almamız söz konusu değildir. Özbek mahalle dayanışmasını temel alan iyi gelenek ve adetler teknik ilerleme adına kurban edilmemelidir. Bu bağlamda Türkiye birçok olumlu tecrübeye sahiptir. Biz (Özbekistan) Türkiye'nin bu tecrübelerinden yararlanmak istiyoruz. Özbeklerin ve Türklerin birçok ortak yanları vardır. Bunlar; ortak dil, din, aynı gelenekler ve ortak kültür mirası'dır.” (Trutanow, 1994: 155)

1991 öncesi Özbekistan Komünist Partisi'nin yayın organı olarak çıkan Özbekistan'ın Sesi (Özbekiston Ovazi) adlı gazete ÖDHP'nin kurulmasından sonra da bu parti tarafından çıkarılmaya devam edilmiştir. ÖDHP 1994'lerde parlamentoda % 96'lık bir oy oranıyla temsil edilirken dahi VTP gibi rejim yanlısı muhalefet partileri tarafından desteklenmeye devam etmiştir. Böylece Kerimov dışarıya karşı göstermelik de olsa partisinin diğer muhalefet partileri tarafından desteklendiğini göstermek istemiştir. (Trutanow, 1994: 156) ÖDHP'nin programı mümkün olduğunca komünist ideolojiden temizlenmeye çalışılmıştır. Bunun yerine yeni devlet ideolojisi kapsamında, düzen, barış, Özbekistan'ın egemenliği, güçlü başkanlık sistemi vs. vurgulanmıştır. Demokrasiye vurgu yapılan parti programında, Özbek halkının eşitliğine ve insan haklarına vurgu yapılmakta ve vatandaşların söz konusu bu haklardan kökenlerine bakılmadan yararlandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Özbekistan bu programda demokratik bir ülke olarak tarif edilmiştir. Ancak bu dilek ve temennilerin hükümetin uygulamalarıyla örtüşmediği ortadadır. (Halbach, 1994: 24-25)

Vatan Terakkiyet Partisi (VTP)

Resmi kuruluşu Mayıs 1992'de gerçekleştirilen bu partinin başkanlığına eski bir Birlik üyesi olan şair Osman Asimov getirilmiştir. O. Asimov aynı zamanda Kerimov'un gençlik konularından sorumlu danışmanlığını da yapmıştır. Kerimov Rejimi VTP'nin ülke çapında örgütlenmesine büyük bir destek vermiştir. Kendini merkezde gören parti hükümetin iktisadi politikalarını ve resmi devlet ideolojisini desteklemektedir. Bu haliyle VTP'nin ÖDHP' ye yakın durduğunu vurgulamaya gerek dahi yoktur. (Halbach, 1994: 26) Üye sayısı 1993'te yaklaşık olarak 30.000

civarında olan VTP bundan bir yıl sonra yapılan parlamento seçimlerinde 14 milletvekilliği kazanmıştır. Kerimov'un politikalarına tam destek veren VTP devletçi bir ekonomiden yanadır. Bu partinin programı bazı noktalarda ÖDHP'nin programıyla aynılık arz etmektedir. VTP, 1994 yılına gelindiğinde Erk ve ÖDHP ile birlikte Özbekistan'da faaliyet gösteren üç partiden biri konumundadır.

VTP'nin dış politika hedefleri incelendiğinde bu hedeflerin oldukça milliyetçi bir çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Parti, Orta Asya Devletleri Birliği'nin kurulması için gösterilen bütün çabaları desteklemektedir. Böylece parti Turan halklarının çok eski bir rüyasını gerçekleştirmek istemekte ve Özbekistan'ı Orta Asya ülkeleri ailesinin doğal bir üyesi olarak görmektedir. Bütün Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle eşit ve dostane ilişkiler geliştirmek isteyen partinin asıl amacı BDT'yi Avrasya Birliği'ne dönüştürmektir. (Partinin dış politika stratejisi için bkz. Babak, 2004: 408)

Sosyal İlerleme Partisi (SİP)

SİP Dr. Feyzullah İshakov tarafından 11 Haziran 1992 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşundan beş yıl sonra 2.000 üye sayısına ulaşan partinin en önemli dış politika amacı B.D.T. ülkeleriyle iyi ilişkiler kurarak topluluk üyesi ülkelerle konfederatif yapıda bir devlet oluşturmaktır. Lakin bu konfederasyon düşüncesi ÖHC'nin savunduğu konfederasyon fikriyle bağdaşmamaktadır. Özbek milliyetçileri bu tutumu aşırı Rus yanlısı buldukları için eleştirmektedirler. F. İshakov partisini sosyal demokratlara yakın ortanın solu olarak tarif etmektedir. Bu parti Kerimov Rejimi'ni açıkça eleştirmemesine rağmen yinede devlet tarafından hüsn-ü kabul görmemektedir. İşin aslına bakılacak olursa, SİP Kerimov tarafından dışarıya karşı Özbekistan'da çok partili bir siyasal rejim uygulandığı izlenimini vermek için kurulan bir partidir. (Trutanov, 1994: 163-64)

DEMOKRATİK MİLLİ PARTİLER

Özbekistan Halk Cephesi (ÖHC)

Özbekistan Halk Cephesi, Sovyetler Birliği'nde yeniden yapılanma döneminde ortaya çıkan diğer halk cephesi hareketleri gibi Başkent entelektüelleri tarafından 28 Mayıs 1989 tarihinde kurulmuştur. Birliğin kurucuları arasında Dr.

Abdürrahim Polatov, Dr. Bek Taşmuhammedov, Dedecan Hasanov ve Osman Asimov bulunmaktadır. ÖHC, ilkin Özbek Türkçesi'nin resmi dil olarak kabul edilmesi ve Özbek askerlerinin Sovyet Ordusu'nda kötü muameleye tabi tutulmasının önüne geçilmesi yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Kuruluşunu takip eden dönemde Rusya'daki demokratlarla iyi ilişkiler içinde olan ÖHC Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer ülkelerle birlikte konfederasyon oluşturmayı dahi savunmuştur. ÖHC'nin hedefleri sadece bunlarla da sınırlı değildi. Özbekistan'da pamuk ekim alanlarının sınırlandırılması ve bozulan ekolojik dengenin yeniden sağlanması ÖHC'nin en önemli öncelikleri arasında bulunuyordu. ÖHC hem "Tumaris" adlı kadın kolları hem de Komsomol'a¹ rakip olarak "Özbekistan Hür Gençler Birliği" adı altında gençlik kolları kurmuştur. (Trutanow, 1994: 160) ÖHC'nin üye sayısı 1990'larda yaklaşık 600.000 kişiydi. (Götz ve Halbach, 1993: 294) Söz konusu dönemde ÖHC kimi zaman büyük mitingler organize etmiştir. Örneğin, Özbekçe'nin resmi dil olmasını sağlamak amacıyla 50.000 kişinin katılımıyla 15 Ekim 1989 tarihinde Taşkent'te gerçekleştirilen büyük miting bunlar arasında sayılabilir. (Halbach, 1994: 18)

Kuruluşunu gerçekleştirmek için uzun bir süre mücadele etmek zorunda kalan ÖHC sonunda Özbekistan Adalet Bakanlığı tarafından Kasım 1991'de resmen kaydedilmiştir. Bundan sonra Özbek yönetimi demokratik milli muhalefet partileri üzerindeki baskıları tekrar artmıştır. Esasında ÖHC ve hükümet arasında iyi olan ilişkiler ÖHC'nin parti kanadının 1990'da parlamento seçimlerine katılmasıyla iyice gerilmiştir. Çünkü söz konusu seçimlerde Birlik, Ulu Meclis'te 10, yerel meclislerde ise ülke genelinde 300 sandalye kazanmıştır. (Halbach, 1994: 19)

ÖHC 1992 yılına kadar Özbekçe ve Rusça olarak yayınlanan "Birlik" adında bir dergi çıkarmıştır. Bu derginin trafiği 2.000 ila 3.000 arasında değişmekteydi. Moskova'da yayınlanan dergi sonunda yurtdışında çıkarıldığı gerekçesiyle Özbekistan'da yasaklanmıştır. Çünkü Özbek kanunlarına göre siyasi partilerin

¹ Komsomol, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Gençlik Örgütü'nün kısaltmasıdır. Rusça açılımı Kommunitçeski Soyuz Molodoji (Komünist Gençler Birliği) dir. 29 Ekim 1918'de kurulan Komsomol'un o zamanki üye sayısı 22 bin civarındaydı. 1970 ve 1980'li yıllara gelindiğinde Komsomol'un üye sayısı yaşları 14 ila 28 arasında olan 40 milyon kişiye çıkmıştı. Komsomol'un amacı SB gençliğini komünizm idealine bağlı bir şekilde yetiştirmektir. 1920'li yıllarda SB'de ağır sanayinin kurulmasına önemli bir katkı yapmış olan Komsomol 1937'de de Rus Uzak Doğusu'nda Komsomolsk adlı bir şehir kurmuştur. Komsomol 19 Ağustos 1991 tarihinde yasaklanmıştır.

dışarıdan maddi yardım almaları yasaktır. ÖHC Özbekistan Anayasa Mahkemesi kararıyla Ocak 1993'te üç ay süreyle kapatılmıştır. (Halbach,1994: 19) Taraftarlarının çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu ÖHC Rusça konuşan azınlıkla ortak bir dil bulmakta zorlanmaktaydı. Lakin bu durum ÖHC'nin etnik merkezli bir hareket olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü ÖHC'nin Özbekistan'daki diğer etnik gruplarla da iyi bir diyalogu bulunmaktadır. Bu ifadeler ÖHC'nin ülkede bütün etnik grupları kucaklayan önemli bir demokratik milli hareket olduğunu göstermektedir. (Halbach, 1994: 18) ÖHC'nin öncelikleri arasında; tam bağımsızlık, demokrasi ve "Birleşik Türkistan" bulunmaktadır. Türkiye modelini izlenebilir olarak nitelendiren ÖHC komünistlere karşı islamcılarla işbirliğine gitmiştir. (Berberoğlu, 1999: 123)

Birlik Demokratik Partisi (Birlik)

Bu parti, Abdürrahim Polatov ve Polat Ahunov tarafından 17 Haziran 1990'da Taşkent'te kurulmuştur. Kendisine "Özbekistan Demokrasi Partisi" adını veren Birlik ÖHC'nin partileşmiş yüzünden başka bir şey değildir. 1992'de 10.000 üyesi bulunan Birliğin yöneticileri partinin kuruluşunu müteakiben büyük bir baskı altına alınmışlardır. Örneğin, partinin kurucularından A. Polatov ve P. Ahunov 29 Haziran 1992 tarihinde sokak ortasında hastanelik edilinceye kadar güpegündüz dövülmüşlerdir. Polatov bundan tam on gün sonra Hükümet güçleri tarafından Türkiye'ye sürgüne gönderilmiştir. Ahunov ise Ağustos 1992'de devlete karşı ihtilal hazırlığı yaptığı gerekçesiyle hapse atılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Namangan'daki Birlik taraftarları da tutuklanmıştır. Bu şartlar altında ÖHC'nin parti kanadı olan Birlik yeraltına inmek zorunda kalmıştır. (Trutanow, 1994: 161)

Mesket Türklerine karşı Fergana Vadisi'nde Haziran 1989'da yapılan saldırılar Kerimov Rejimi'ne ÖHC'yi suçlamak için iyi bir fırsat vermiştir. Bu olaylar ÖHC içinde bölünmeye yol açmıştır. (Trutanow, 1994: 161) Özbek milli kültürünün yeniden ihya edilmesi mücadele eden ÖHC, Özbek öğrencilerin yüksek öğrenim için yurtdışına özellikle de Türkiye'ye gönderilmesi için büyük bir çaba harcamıştır. (Fuller, 1990: 49-67)

Abdürrahim Polatov

Özbekistan’da İslamcılarının önemli bir etkilerinin olmadığını savunan Polatov bu konuda şunları söylemektedir: “Her şeyden önce halkımızın (Özbeklerin) % 90’ının Müslüman olduğunu vurgulamak isterim. Bu yüzden doğal olarak İslam toplum hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Ateist bir devlet düzeni bizim için söz konusu değildir. Birlik Halk Hareketi, Türkiye örneğinde olduğu gibi devlet ve din işlerinin birbirinden ayrıldığı laik bir devlet düzeninden yanadır. Buna karşılık Kerimov rejimi uygulamada ateist bir politika takip etmektedir. Buda halkın büyük kesiminde huzursuzluk doğurmaktadır. Özbekistan’da Taliban örneğinde olduğu gibi, İslamcı bir hareketin iktidarı ele geçireceği tezi gülünç bir iddiadır.” (<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, 01.12.2007)

Polatov, Orta Asya’da olayları faydacı ve rasyonel olarak değerlendiren demokratik yönetimler iktidara geldiğinde bölge ülkeleri arasında iyi bir iş birliği imkanının oluşacağına inanmaktadır. Polatov “Orta Asya Ülkeleri Birliği’nin” mümkün olup olmadığı yönündeki bir soruya verdiği cevapta söz konusu ülkelerin böyle bir birlik oluşturmaktan başka çarelerinin olmadığını altını çizmiştir. Polatov, Orta Asya’da büyük enerji kaynaklarına sahip Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin gelecekte ekonomik alanda önemli bir sıçrama yapmalarının bu kaynağa sahip olmayan diğer bölge ülkelerinde huzursuzluğa yol açacağını savunmaktadır. Böyle bir durum bölge istikrarının altına konmuş saatli bir bombayı andırmaktadır. Polatov’a göre Orta Asya Ülkeleri’nin kendi aralarında ittifak oluşturmalarını kaçınılmaz kılan en önemli sebeplerden biri de Çin, Rusya ve İran gibi güçlü ve yayılcı emeller besleyen komşularının varlığıdır. Günümüzde Orta Asya Ülkeleri’ni yönetenlerin bu nazik durumun önemini kavramaktan uzak olduğunu vurgulayan Polatov, Orta Asya Birliği’nin ancak demokratik geleneklere inanmış yeni nesillerin iktidara gelmesiyle kurulabileceğine inanmaktadır. Polatov’un düşüncesine göre söz konusu böyle bir birliğin oluşturulmasında Avrupa Birliği örnek olarak yol gösterici bir rol oynayabilir. Birlik lideri böyle bir birliğin Özbekistan’da fakirliği önleyeceğini de düşünmektedir. (<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, Erişim Tarihi 01.12.2007)

Birlik, Türkiye ile daima iyi ilişkiler içinde olmuştur. Polatov ve Ahunov “Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği” Başkanı Ahat Andican’ın davetlisi olarak 2 ila 9 Ağustos 1991 tarihleri arasında temaslarda bulunmak üzere Türkiye’ye

gelmişlerdir. İki lider bu görüşmeler kapsamında zamanın Başbakanı Süleyman Demirel ile de görüşmüşlerdir. Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği, Özbekistan'da hür bir basın oluşmasına katkı sağlamak amacıyla Birlik ileri gelenlerine teknik yardımlarda bulunmuştur. (Açıkgöz, 1995: 24) 1992'de tekrar Türkiye'ye gelen Polatov, 25 Ağustos'ta Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz ve 30 Ağustos'ta da Milliyetçi Hareket Partisi Başkanı Alparslan Türkeş ile Ankara'da görüşmüştür. Daha sonra ise, Polatov 'un 21 ila 23 Mart 1993 tarihleri arasında Antalya'da yapılan Türk Dünyası Kurultayı'na katıldığını görmekteyiz. Bu kurultaydan sonra ülkesine dönemeyen Polatov Türkiye'de sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır. (Açıkgöz, 1995: 58-59)

Polatov'a göre, 11 Eylül Olayları Birlik Partisi'ne belli ölçüde de olsa 1993'te dağıtılan siyasi mekanizmasını yeniden kurma fırsatı vermiştir. Hatta Birlik Mayıs 2003'te Taşkent'te bir konferans dahi düzenleyebilmiştir. Buna paralel olarak Birlik, Adalet Bakanlığı'na kuruluş dilekçesini vermiş fakat sudan bahanelerle partinin kuruluşu yeniden reddedilmiştir. (<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, 01.12.2007)

Erk Demokratik Partisi

ÖHC "Birlik" içinde eski komünistlere karşı nasıl ve ne dereceye kadar muhalefet edileceği hususu önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Parti içinde azınlıkta olan ve aralarında Muhammed Salih'in de bulunduğu Güvercinler Grubu çoğunlukta olan Şahinler Grubu'nu "sokak demokrasisi" yapmakla itham ediyordu. Bu şartlar altında hükümetle diyalogdan yana olan M. Salih ve arkadaşları Eylül 1989'da ÖHC'den kopmuşlardır. (Birlik'in bölünmesi ve doğurduğu sonuçlar için ayrıntılı olarak bkz. Adıgüzel, 2000: 55-86) M. Salih ve Erkin Vahidov 27 Nisan 1990 tarihinde "Erk" adında yeni bir siyasi parti kurmuşlardır. M. Salih partinin adıyla ilgili olarak aşağıdaki açıklamayı yapmıştır: "Erk" bir semboldür ve partimiz Türkistan halklarının siyasi, ekonomik ve manevi bağımsızlığı için açmış oldukları mücadele bayrağıdır." (Halbach, 1994: 20) Turancı ideolojiyi kendine rehber olarak edinen Erk Partisi, diğer Orta Asya Ülkeleri ve Kazakistan ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanda sıkı işbirliğine büyük önem vermektedir. Bununla yetinmeyen Erk

Partisi, Orta Doğu ve Hint Yarımadası'nda yaşayan halklar arasında tarihsel ilişkilerin canlandırılmasına da büyük önem vermektedir. (Babak vd., 2004: 376)

Erk devlet kontrolü altında karma mülkiyet hakkına dayanan sosyal pazar ekonomisinden yanadır. Birlik ile karşılaştırıldığında Erk'in rejime karşı daha ılımlı ve işbirliğine dayanan bir politikadan yana olduğu görülmektedir. Bu nedenden dolayı Erk, Özbek halkı nazarında pozitif bir imaja sahip olmuştur. 1990 yılında kuruluşunu müteakiben 10.000 civarında üye sayısına sahip olan Erk, aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde sekiz milletvekilliği kazanmıştır. 1994 yılına gelindiğinde Erk'in üye sayısı dörde katlanarak 54.000'lere ulaşmıştır. Söz konusu bu üye sayısının doğru olduğu ve partiye karşı yapılan devlet terörü de dikkate alındığında, bu küçümsenecek bir halk tabanı değildir. Orta Asya'da hükümet yanlısı partiler hariç tutulacak olursa diğer siyasal partilerin halk taban oldukça zayıftır. (Halbach, 1994: 21)

Erk 5 Eylül 1991 tarihinde resmen kurulduğu günden itibaren Özbekistan'ın egemenliğine kavuşması yönünde faaliyette bulunmuştur. Parti, güçlü devlet sektörünü öngören karma bir ekonomik sistem öngörmektedir. Erk, Mart 1991'den başlayarak ayda bir veya iki kez olmak üzere 30.000 tirajlı Erk Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Parti bundan başka "Hür Buhara" adlı yerel bir gazete de yayınlamıştır. Bu gazete Nisan 1992'de milliyetçilik ve düzeni değiştirme suçlamasıyla kapatılmıştır. Bu suçlamalardan "Erk" gazetesi de nasibini almakta gecikmemiştir. (Halbach, 1994: 20)

Erk'in başkanı Salih Özbekistan'da 20 Kasım 1991'de yapılan ilk demokratik ve hür seçimlere Kerimov'a karşı katılmış ve resmen ilan edilen geçerli oyların % 12'sini almıştır. Yalnız resmi sonuçlar açıklanmadan Devlet Radyosu Salih'in % 33 oy aldığını duyurmuş, Seçim Gözlemcileri ise Salih'in % 50'nin üzerinde oy aldığını duyurmuşlardır. Salih tam anlamıyla memleketi Harezmi bölgesinde desteklenmiştir. Salih muhalefete uygulanan şiddetli baskıları protesto etmek için kazanmış olduğu milletvekilliğini bir yıl sonra bırakmıştır. Mayıs 1992'de Birlik ve Erk'in insiyatifiyle demokratik sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini daha iyi bir şekilde koordine etmek amacıyla "Milli Meclis" adında bir çatı örgütü kurulmuştur. Bu meclis bir süre sonra Özbek güvenlik güçleri tarafından dağıtılmış ve Babür Şakirov, Hasretkul Hüdaberdiyev, Prof. Atanasar Arifov ve Prof. Alim Kerimov gibi tanınmış

üyeleri tutuklanarak hapse atılmıştır. (Trutanow, 1994: 162) Artan baskılar sonucunda yurtdışına çıkmak zorunda kalan Salih, Rusya üzerinden geçerek Türkiye'ye iltica etmiştir. 1994 yazında Türkiye'ye gelen Kerimov Türk Hükümeti'nden Salih'in faaliyetlerini yasaklamasını istemiştir. Özbek yönetici, bu isteğin yerine getirilmemesi halinde Türkiye'de öğrenim gören Özbek öğrencilerin geri çekileceğini bildirmiştir.

Muhammed Salih

M. Salih Almanya'nın Sesi Radyosu'na verdiği demeçte, 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine halka ülkede demokratik yoldan iktidar mücadelesi veren siyasal güçler olduğunu göstermek için katıldığını ve aday olacağını açıklamıştır. Bu mülakatta Salih, Kerimov'un da tıpkı Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde meydana gelen pembe devrimlerde olduğu gibi kansız bir şekilde iktidardan uzaklaştırılacağını dile getirmektedir. Bunun için gerekli olan halkın gücünü koordine etmek gereklidir. Salih, Kerimov'un iktidardan uzaklaştırılmasının muhalefetin ve vatansever güçlerin yardımıyla olacağını ön görmektedir. 2006 yılında "Ulusal Kurtuluş Komitesi" kurduklarını söyleyen Salih, Kerimov'dan demokratik seçimlere gitmesini istediklerini bildirmiştir. (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, Erişim Tarihi 01.12.2007) Salih, Batı Ülkelerinin Karimov'a karşı ciddi bir şekilde ambargo uygulamasından yana olduğunu dile getirmektedir. Salih'e göre despotluğu ile nam salmış Belarus Cumhurbaşkanı Aleksander Lukaschenko dahi Kerimov'dan daha demokrat biridir. Özbek muhalefet liderine göre Washington'un Taşkent yönetimine karşı baskı yapması gerekmektedir. (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2111643,00.html>, 01.12.2007)

Salih'e göre, Türkiye'nin özelde Özbekistan genelinde de Orta Asya politikası bulunmamaktadır. Türk Dış İşleri Bakanlığı başlangıçta Sovyetler Birliği'nin aniden çöktüğünü ve Türkiye'nin buna hazırlıksız yakalandığını belirtmiştir. Salih Türkiye'nin bu politikasızlığının aradan geçen bunca seneye rağmen değişmemiş olmasını düşündürücü bulmaktadır. Salih'in düşüncesine göre, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir politika geliştirmesi gerekmektedir.

(<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420> (Erişim Tarihi 20 Aralık 2007))

“Türkistan” Halk Hareketi (THH)

Mart 1989’da ortaya çıkan THH Taşkent entelektüelleri; Raif Parfiy, Behram Gaybov ve Mehmet Ali Mahmudov tarafından kurulmuştur. Bunlardan sonuncusunun 1981’de yazmış olduğu romanda Türkçülüğe aşırı vurgu yapması Sovyet Edebiyat ve Kültür Bürokrasi’sini rahatsız etmiştir. M. Ali Mahmudov 1992’de hareketi terk etmiş ve Özbek Kültür Fonu’nun başına geçmiştir. Birlik ile işbirliği yapan THH’nin izlediği politikasının belkemiğini “Özbek Milli Devleti” değil “Türkistan” oluşturmaktadır. Bu politikaya göre milli uyanışın doğru adresi Türkistan olmalıdır. THH’yi benzer adlar taşıyan “İslami Türkistan Hareketi” gibi diğer oluşumlardan ayıran en önemli fark laik oluşudur. Hareketin üye sayısı 1992 yılında 1.000 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu hareketin üyeleri Özbek polisinin yaptığı baskı sonucunda Karabağ Komitesi² adı verilen oluşuma katılmışlardır. (Halbach, 1994: 22)

Nitekim THH taraftarlarının istekleri diğer Orta Asya Ülkelerinde pek fazla taraftar bulamamaktadır. Yani bu devletlerde meydana gelen milli uyanış ortak Türkistan düşüncesi etrafında değil her ülkenin kendi milli sınırları içerisinde meydana gelmektedir. THH Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelerde taraftar bulamamıştır. THH yöneticileri her ne kadar Kazakistan’da Olcas Süleymanov ve Şeltoksan Partisi³ gibi kişi ve kurumlara işbirliği teklif etmişlerse de hareketi uluslararası bir yapıya sokamamışlardır. Hatta THH yetkilileri Şeltoksan yetkililerine hareketin genel merkezini Almatı’ya taşımayı dahi teklif etmişlerdir.(Halbach, 1994: 22)

²Bu komite Hocalı katliamından sonra Azerilere destek vermek için Nisan 1992’de kurulmuştur.. Söz konusu oluşum içinde birçok Özbek siyasi parti ve sivil toplum örgütü birlikte çalışmıştır.

³Demokratik milli partiler arasında sayılan “Şeltoksan” 1989’da Kazakistan’a tam bağımsızlık, Kazakçanın resmi dil olmasını sağlamak için düzenlenen mitingler çerçevesinde oluşmuş bir siyasi partidir. Mitingler Aralık ayında yapıldığı için partinin adı olarak Kazakça Aralık anlamına gelen “Şeltoksan” kelimesi seçilmiştir.

İslamcı Siyasal Partiler

1989 ila 1992 yılları arasında Özbekistan’da islami hareketlerin güç kazandıkları görülmektedir. Özbekistan Müftüsü Muhammed Sadık Muhammed Yusuf Türkiye’de uygulanan şekliyle laik bir devlet yapılanmasına karşı olduğunu söylemiştir. Ona göre böyle bir sistem Özbekistan için kabul edilemez. Bazı aşırı İslamcılar ise “İslamistan” adı verilen bir müslüman devlet kurulması gerektiğini savunmaktadırlar. Özbekistan’da islamcı gruplar özellikle Namangan, Fergana ve Andican gibi Fergana Vadisi’ndeki şehirlerde kümelenmiş durumdadırlar. Farklı bölgelerdeki bu gruplar 1989’da kapalı camileri geri açmak, yeni cami inşa etmek ve dini kitaplar yayınlamak amacıyla güç birliğine gitmişlerdir. (Babak vd. 2004: 385)

Özbekistan’da on beş farklı dini akım olduğunu ifade eden Kerimov, bunlardan büyük bir kısmının Özbeklerin geleneksel İslam anlayışına yabancı olduğuna inanmaktadır. Kerimov’a göre, Özbek halkı ahlaki ve manevi değerlere sahip olmalıdır. Özbek lidere göre, din ve kutsal değerler iktidar mücadelesi için kullanılmamalıdır. Kerimov dinin siyasal amaçlar için kullanılmasını Özbekistan’ın güvenliği ve istikrarı için ciddi bir tehlike olarak görmektedir. (Kerimov’un dini aşırılık ve fundamentalizm konusundaki düşünceleri için bkz. Kerimov, 1997: 36-49) Aynı zamanda Orta Asya’da yaşayan etnik gruplar arasında iyi bir diyalogdan yana olan Kerimov, ülkesindeki “Türkistan Evimiz Hareketi” ni barışsever ve yapıcı bir hareket olarak nitelendirmektedir. Nitekim Kerimov’a göre bu hareket bölgede uluslararası dayanışmayı sağlama amacı gütmektedir. Kerimov bu hareketin Orta Asya açısından önemini şu sözlerle ifade etmektedir: “ Şüphesiz bu politika (Türkistan Evimiz Hareketi) Merkezi Asya’daki tüm devletlerin temel strateji ve milli menfaatlerine tamamen uygundur. Zira “Türkistan” derken, sadece Türk halkları değil, bölgedeki belli bir ülkenin tüm nüfusu kastedilmektedir.” (Kerimov, 1997: 74)

Özbekistan Yeniden Doğuş İslam Partisi (ÖYDİP)

Sovyetler Birliği Yeniden Doğuş İslam Partisi Haziran 1989’da Astrahan’da kurulmuştur. Bu partinin amacı her ne kadar uluslararası bir yapıya kavuşmak idiye de, parti yerel ve milli sınırlar içine çekilmekte gecikmemiştir. Bu parti Orta Asya insanının islami kurallar çerçevesinde yeniden dirilişini amaçlamaktaydı. Lakin

burada söz konusu olan islami anlayışın kökten dincilikten uzak bir anlayış olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Sovyetler Birliği'ndeki bu oluşumu taklit etmek suretiyle diğer birlik ülkelerinde de aynı ve benzer adlar altında islami ilkeleri kendine rehber edinen siyasal partiler kurulmuştur. ÖYDİP 26 Ocak 1991'de Taşkent'te kurulmuş ve başına büyük tartışmalardan sonra Abdullah Utayev getirilmiştir. 1994'lere gelindiğinde ÖYDİP'nin aşağı yukarı 3.000 üyesi bulunmaktaydı. Bu partinin en öncelikli amacı Özbekistan'da İslam Cumhuriyeti kurmaktır. Bu amaca ulaşmak için gerekli islam devrimi hazırlıklarını yapmak bu partinin yapması gereken en önemli görevdir. (Trutanow, 1994: 164-66)

ÖYDİP'nin programı, genel dini aydınlanmayı da ön görmektedir. Ayrıca parti programında; etnik ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele, gelenek ve göreneklerin yeniden canlandırılması, suça ve uyuşturucuya karşı savaş, İslam kardeşliğinin pekiştirilmesi, diğer parti ve organizasyonlarla iş birliğine gitme, fakirlerin desteklenmesi, ailenin korunması ve islami normların iktisadi ve sosyal kalkınmada belirleyici rol oynaması gibi hususlar yer almaktadır. Başlangıçta diğer partilerle iyi bir ilişki içinde olan ÖYDİP, ilişkide olduğu diğer partilerin giderek laikliğe daha fazla vurgu yapmaları üzerine kendisini bu partilerden soyutlamıştır. ÖYDİP'nin diğer partilerle ilişkisine örnek olarak bu partinin Fergana Vadisi'nde Birlik Partisi'nin mekanlarını kullanması gösterilebilir. (Halbach, 1994: 30-31)

ÖYDİP kurulduğu günden itibaren hükümet güçleri tarafından izlenmiş ve baskı altında tutulmuştur. Çünkü Özbek kanunları dini temelde siyasi partilerin kurulmasını yasaklamaktadır. ÖYDİP her ne kadar 1992'de kayıt için gerekli olan 3.000 imzayı bir araya getirerek resmi kuruluş başvurusunu yapmışsa da Özbek güvenlik güçleri partiye karşı harekete geçmekte gecikmemişlerdir. Önce partinin Kokand Grubu⁴ dağıtılmış ardından da, 1992 Mart'ında Namangan teşkilatı yöneticileri tutuklanmıştır. Bunun üzerine diğer yöneticiler aynı yılın Ağustos'unda toplanarak ÖYDİP'nin yeraltına inmesini karara bağlamışlardır. Bu gelişmeleri müteakiben partinin lideri A. Utayev hapsedilmiş ve Amnesty International'ın 1994 yılında yayınladığı raporda kayıp kişiler arasında yer almıştır. (Halbach, 1994: 31)

⁴ Kokand Grubu Özbekistan Yeniden Doğuş İslam Partisi'nin Kokand teşkilatı anlamında kullanılmaktadır. Kokand Grubu parti içinde Namangan Grubu'na kıyasla daha radikal düşünceleri savunmuştur. Bu grubun parti içinde önemli bir ağırlığı bulunmaktaydı.

Adalet

Adalet tam anlamıyla siyasi parti olarak nitelendirilemez. Adalet, 1991 yazında mahalle⁵ gençleri tarafından söz konusu dönemde islami yükselişin sürdüğü Namangan, Andican ve Fergana Vadisi gibi bölgelerde kurulmuştur. Kendini mahalle yapılanması temelinde kurulmuş bir gençlik teşkilatı olarak addeden Adalet, kanunsuzluğa, hırsızlığa kısaca şeriatın yasakladığı bütün eylemlere karşı bir duruş sergilemektedir. Adalet grupları mahallelerdeki sözü dinlenir bilge kişiler olan Aksakallar tarafından idare edilmektedir. Adalet taraftarları İslama uymayan ve ahlaki olmayan davranışları şeriatın emrettiği doğrultuda önlemeye çalışmışlardır. Örneğin, olası hırsızlık ve saldırı olaylarını önlemek için geceleri sokaklarda nöbet tutmuşlardır. Özbek kolluk görevlileri Mart 1993'te Namangan'da Adalet taraftarlarından 70 kişiyi tutuklamıştır. Bu tutuklananlardan 6'sı paramiliter organizasyon kurmak suçlarından 8'er yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. (Trutanow, 1994: 164-65)

Adalet grupları ortalama 100 ila 200 kişiden oluşmaktadır. Her grubun çekirdeğini ise 20 kişiden oluşan uzak doğu sporlarına vakıf küçük gruplar oluşturmaktadır. 1992'de Doğu Özbekistan'da 60'dan fazla Adalet grubunun varlığı tesbit edilmiştir. Adalet bir gençlik örgütü olmasına karşılık, organizasyon yapısına Aksakalları yerel liderler olarak entegre etmeyi ihmal etmemiştir. Adalet gruplarının mahallelerdeki bu faaliyetleri hükümeti rahatsız etmiştir. Bunun üzerine özel grupların kendi başlarına adaleti sağlamalarını yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır. (Halbach, 1994: 31-32)

Hizbullah

Özbekistan'da islamcı ve kökten dinci bir diğer parti ise marjinal bir grup olan Hizbullah'tır. Kurucusu Tulkun Ergaşev'dir. 1980'li yıllarda Taşkent'te kurulan

⁵ Özbekistan'da toplumsal hayatın temeli olarak "mahalle" önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkede mahalleler geleneksel yerleşim yerleridir. Yani bir ihtiyar heyeti ve cemaat tarafından idare edilen her mahalle siyasal teşkilatlanmanın en küçük birimini oluşturmaktadır. Mahalle yapılanması Özbek yönetimi tarafından sivil toplum örgütlerini ve sosyal dernekleri oluşturmak için temel olarak alınmaktadır. Böylece Özbekistan'da devlet birçok siyasi, sosyal ve kültürel görevi bu mahalle teşkilatlarına vermiştir. Bir diğer ifadeyle mahalle teşkilatları hükümetin çıkarmış olduğu kararnamele doğrultusunda yürütme organı gibi çalışmaktadırlar. (Eckert, 1994: 28)

Hizbullah'ın üye sayısı takriben 200 civarındaydı. Hizbullah'ın amacı ise Özbekistan'ı ümmet çağına geri götürmektir. Yeraltında faaliyet gösteren bu parti ara sıra dağıttığı bildiriler ile varlığından söz ettirmektedir. (Trutanov, 1994: 165) T. Ergaşev 1990'ların başında Batılı gazetecilere verdiği bir mülakatta cumhuriyete ve onun Allahsız düzenine karşı savaş ilan ettiğini beyan etmiştir. Bu parti adından da anlaşılacağı gibi ÖYDİP'ne göre daha radikal ve şiddet kullanmaya meyillidir. (Halbach, 1994: 32)

“Türkistan” İslam Halk Hareketi

Kokand'ta 1989'da ortaya çıkan “İnsanlık ve Acıma” adlı bir inisiyatiften doğan bu hareket sadece Fergana Vadisi'nde etkili olmuştur. Adından da anlaşılacağı gibi bu hareket Turancı (Pantürkist) bir harekettir. Bu oluşum dinin önemine yaptığı vurgu ile bu doğrultudaki diğer hareketlerden ayrılmaktadır. Yani bu hareketin amacı, İslamın hakim olduğu bir Türkistan kurmaktır. Bu hareket Pantürkizm ve Panislamizm gibi iki ideoloji içerdiği için Kerimov Rejimi tarafından düşman olarak ilan edilmiştir. Taşkent, bu nedenden dolayı hareketin önde gelen liderlerini 1991'de hapse atmıştır. Bu tarihten bir yıl sonra hareketin taraftar sayısı takriben 1.000 kişiye ulaşmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer Turancı parti ise, “İslam Demokrasi Partisi” dir. Bu parti Ağustos 1989'da Namangan'da kurulmuştur. Başlangıçtan itibaren hükümetin sıkı takibatına maruz kalan bu parti bu nedenle kendi ayakları üzerinde duran bir yapıya kavuşamamıştır. (Halbach, 1994: 32)

Diğer Siyasi, Sosyal ve Kültürel Oluşumlar

Yeşiller Partisi (YP)

YP, Mart 1987'de kurulmuş olan “Aral Gölü Komitesi” adlı ekolojik oluşumun dağılması sonucu hayata geçirilmiştir. Bu ekolojik hareket içinde zamanla yönetici elit ile taban arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. Aral Gölü Komitesi üyelerinden bazıları Birlik Partisi'nin çevre sorunlarına programında yer vermesi üzerine bu partiye katılmışlardır. Geri kalan Aral Gölü Komitesi üyeleri ise 20 Kasım 1991'de YP'yi kurmuşlardır. Bu partinin 1992'de takriben 5.000 üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerin çok önemli bir kısmı çevrenin önemli ölçüde tahrip

edilmiş olduğu Fergana Vadisi'nden gelmekteydi. Bu partinin başkanı Primat Şermuhammedov'dur. (Halbach, 1994: 23)

Hür Çiftçi Partisi (HÇP)

Hür Çiftçi Partisi 1991'de bilim adamı Mirza Ali Muhammedşanov etrafında toplanan bir grup entelektüel tarafından kurulmuştur. Bu partide hem devlete hem de özel sektöre ait tarım arazilerinde çalışan kişiler yer almaktadır. HÇP'nin taraftarları genellikle Fergana Vadisi, Taşkent ve Buhara gibi bölgelerden gelmektedir. Hükümete karşı olumlu muhalefet yapan parti, kırsal yörelerde özel ve kolektif mülkiyeti savunmuştur. HÇP, söz konusu dönemde mevcut mülkiyet yapısının kademeli ve dikkatli bir şekilde değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer milliyetçi partilerin aksine bu parti mülkiyet ve toprak hakkının sadece Özbekistan'da yaşayan Özbeklere ait olması gerektiğini savunmamıştır. Parti Kerimov Rejimi tarafından resmen tanınmayınca 1992'de faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. (Halbach, 1994: 23)

Kore Kültür Derneği

Kore Kültür Derneği Sovyetler Birliği'ndeki bütün Korelileri⁶ kapsayacak şekilde Mayıs 1990'da Moskova'da kurulmuştur. Özbekistan Kore Kültür Derneği ise 12 Ocak 1991 tarihinde toplam 24 yerleşim biriminde birden faaliyete geçmiştir. Bu derneklerin amacı, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Korelilerin milli kültür ve dillerini geliştirmelerine yardımcı olmak ve yeniden canlandırmaktır. Özbekistan Kore Kültür Derneği Başkanı Peter Kim'in sözlerine bakılacak olursa ülkesinde yaşayan etnik Korelilerden sadece % 2'si Korece okuma ve yazma bilmektedir. Bu dernek, Güney Kore'nin yardımıyla Taşkent'te 1992'de "Kore Eğitim Merkezi" adlı bir merkez açmıştır. (Derneğin amaçları ve fonksiyonları için bkz. Babak, vd., 2004: 364-65)

⁶ SSCB'nin Uzak Doğu'sunda yaşayan toplam 182.000 Koreli Japonya'nın Mançurya'yı istila etmesi üzerine güvenlik kaygılarından hareketle 21 Ağustos 1937 tarihli kararname ile Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Aralık 1937'de takriben 74.000 Koreli Özbekistan'a yerleştirilmiştir. 1989'a gelindiğinde Özbekistan'da 183.000 Koreli yaşamaktadır. Bu tarihte Sovyetler Birliği'nde yaşayan Korelilerin toplam sayısı ise 439.000'e tekabül etmektedir.

Semerkant Kültür Derneği

Semerkant Kültür Derneği 1989'da Semerkant'ta kurulmuştur. Bu dernek Özbekistan'da daha çok "Saykal" adıyla bilinmektedir. Bu derneğin üyeleri arasında Buhara'da kurulan "Sogd Güneşi"⁷ adlı derneğin aksine Taciklerden başka Tacikçe konuşan Orta Asyalı Yahudiler, Kıptiler, Araplar ve İraniler adı verilen İranlı tacir ve kölelerin soyundan gelen bir grup bulunmaktadır. Aydınlar tarafından desteklenen bu derneğin amacı Taciklere karşı yapılan kötü muamalenin ve ayrımcılığın önüne geçmektir. Semerkant Kültür Derneği kuruluşunu müteakiben Taciklerin Özbekleştirilmesine karşı kampanya başlatmıştır. Bu gösteri ve kampanyalar neticesinde Özbek Hükümeti Taciklere pasaportlarındaki milliyet hanesine Tacik yazdırma hakkı tanımış, okullara Tacikçe ders olarak konmuş ve Semerkant Televizyonu'nda Tacikçe program yapılmasına izin verilmiştir. Özbek yönetimi bu gelişmelere paralel olarak hareketin önde gelen liderlerini sindirme ve hapse atma yoluna gitmiştir. Örneğin, Derneğin radikal lideri Prof. Cemal Mirsaidov Semerkant Üniversitesi'ndeki görevinden alınmıştır. (Babak, vd., 2004: 400-01)

İnsan Hakları Derneği

İnsan Hakları Derneği 2 Şubat 1992'de Taşkent'te kurulmuştur. Özbekistan'da faaliyet gösteren birçok kurum ve kuruluş bu derneğin kuruluşuna iştirak etmiştir. Derneğin başkanlığına Abdürrahim Polatov'un kardeşi Abdulmanov Polatov seçilmiştir. Derneğin 1992'de 200 faal üyesi bulunmaktaydı. İnsan Hakları Derneği Aralık 1992'de Bişkek'te uluslararası insan hakları konferansı düzenlemiştir. Bu konferans esnasında Abdulmanov Polatov zorla Bişkek'ten alınarak Taşkent'e getirilmiş ve Kerimov'u eleştirmek ve rencide etmek suçlarından mahkeme önüne çıkarılmıştır. 1993'te üç yıl hapse mahkum olan A. Polatov Batı ve Rus medyasının baskısı sonucunda tekrar serbest bırakılmıştır. (Halbach, 1994: 22)

Özbek Muhalefet Partilerinin Türk-Özbek İlişkilerine Etkisi

Özbekistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra Türk-Özbek ilişkileri dönemin Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın olağanüstü

⁷ Bu dernek "Tacik Milli Kültür Merkezi" olarak Buhara'da Ekim 1989'da kurulmuştur. Bu derneğin amacı, Tacik kültürü ve dilini mensupları arasında kuvvetlendirmektir.

kişisel gayretleri sayesinde iyi bir zemine oturmuştur. Ancak iki ülke arasındaki ikili ilişkiler Özal'ın Nisan 1993'te ölümünden sonra hızla bozulmuştur. Yani söz konusu dönemde T. Özal Türkiye'nin Orta Asya politikasının kilit ismi olmuştur. Pragmatik bir lider olan Özal, Orta Asya Ülkelerinin devlet başkanlarıyla kişisel ilişkiler geliştirmiştir. Özal, Fetullah Gülen Cemaatı ile iyi ilişkiler içinde olduğu için, bu grubun Orta Asya'da özel okullar açmasını desteklemiştir. (Balcı, 2005: 207-208) Bir diğer ifadeyle, Özbekistan'da Türk liselerinin açılmasında Özal, Gülen ve Kerimov arasında kurulmuş olan diyalog ve işbirliğinin önemli bir payı olmuştur. Türkiye Orta Asya'da nüfuz sahibi olabilmek için deyim yerindeyse bu ülkeler nezdinde bir "Türk Modeli" tezini savunmuştur. Kerimov başlangıçta destekler gibi görüldüğü bu modele iç politik kaygılar ve Rusları rahatlatma isteği nedenleriyle karşı çıkmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin soğumasının bir diğer nedeni de Taşkent'in Ankara'yı altedilmesi gereken bir rakip olarak görmesidir. Özbek yönetimi, Türkiye'de mülteci olarak yaşayan muhalif liderlerden Salih ve Polatov'un bu ülkede okuyan Özbek öğrencileri etkileyerek rejim karşıtı olarak yetiştirme ihtimalinden aşırı derecede endişeye kapılmıştır. Özbekistan, Türkiye'yi Salih ve Polatov'a destek verdiği için suçlamıştır. (Balcı, 2005: 80-81) Yani Kerimov muhalif liderlerin Türkiye'de bulunmasını kendi iktidarının devamı için büyük bir tehlike olarak algılamıştır. Bu nedenden dolayı Özbekistan Türkiye'ye öğrenim görmek için göndermiş olduğu 2000 öğrenciyi köktendinci kurum ve şahıslardan korumak gerekçesiyle okullarını bitirip bitirmemelerine bakmadan 1997'de geri çağırmıştır. Özbekler Refahiyol Hükümeti döneminde etkileri artan tarikatlerin bu öğrencilere kanca atma ihtimalinden korkmuşlardır. Kısaca Kerimov, Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerinden götürdüğü öğrencilerin güvenliklerine yeterince dikkat etmediğine inanmıştır. (Berberoğlu, 1999: 122-23)

1990'ların başında Türkiye ile Özbekistan arasındaki asıl sorun Erk Partisi Başkanı Salih'in Türkiye'de bulunmasıdır. Kerimov Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde Abdullah Öcalan sizin için neyse Salih'te bizim için odur diyecek kadar ileri gitmiştir. Özal 1993'te Özbekistan'a yaptığı ziyarette Kerimov'a ricada bulunarak hapiste bulunan Salih'in affedilmesini sağlamıştır. Yani Özbek muhalefetinin önde gelen lideri Salih, Özal'ın araya girmesiyle hürriyetine kavuşmuştur. Bu olayın ardından Salih 15 Nisan 1993'te Özal'ın daveti üzerine

Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye gelmiştir. Ancak Salih Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce Özal hayata veda etmiştir. (Berberoğlu, 1999: 123-24) Özal'ın ölümünden sonra Kerimov 21 Haziran 1994 tarihinde Türkiye'ye gelerek Salih'in sınır dışı edilmesini istemiştir. Sonuç olarak, Özbekistan'ın yaptığı baskılara boyun eğen Türkiye Salih'i Nisan 1998'de nazikçe Kıbrıs üzerinden Almanya'ya yollamıştır. Tamda o günlerde Rusya'da yayınlanan Trud Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede, Salih'in Türkiye'de bazı kurum ve kişilerle işbirliği yaparak bu ülkede okuyan Özbek öğrencileri silahlı eğitimden geçirdiği ve daha sonra bu öğrencileri silahlı eylemlerde bulunmak üzere Çeçenistan üzerinden Özbekistan'a gönderdiği yazıyordu. Salih söz konusu bu olayı daha sonra Azatlık Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada teyit etmiştir. (Berberoğlu, 1999: 125) Türkiye'nin kendine sahip çıkmadığından yakınan Salih, Kerimov'un buna şükretmesi gerektiğini ifade etmektedir. Salih'in dile getirdiği önemli bir diğer iddia ise Türk dostu olmayan Kerimov'un Türk düşmanlığını devlet politikası haline getirdiği yolundadır. Erk liderine göre, Türkiye Kerimov'a hak etmediği şekilde iyi davranmaktadır. (Berberoğlu, 1999: 170)

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın (TDAV) Özbekistan'daki faaliyetleri Salih ve Polatov'a destek verdiği gerekçesiyle yasaklanmıştır. Örneğin, 1994 ile 1998 arasında Birlik Partisi'nin yayınları TDAV'ye ait matbaalarda basılmıştır. Özbek muhalefeti ile iyi ilişkiler kurduğu için vakfın yöneticilerinin Özbekistan'da ikametleri yasaklanmıştır. Bunun üzerine TDAV faaliyetlerini okullarının bulunduğu Kırgızistan ve Kazakistan gibi ülkelere kaydırmıştır. (Balcı, 2005: 268)

Türk-Özbek İlişkilerinde Türk Okulları ve Özbek Öğrenciler

Askeri okullar ve meslek okulları hariç tutulacak olursa 1992 yılında Özbekistan'dan Türkiye'ye 1638 Özbek öğrenci gelmiştir. Bu rakam yüzde olarak tüm Türk Dünyası'ndan gelen öğrencilerin % 11'ini oluşturmaktadır. Fakat 1998 yılına gelindiğinde bu oranın % 4'e kadar gerilediği gözlemlenmiştir. Kerimov'un dayatması sonucu Türkiye, Özbek muhalif liderlerden Salih ve Polatov'u sınırdışı etmiş, ancak Türk Hükümeti'nin attığı bu adım dahi tüm Özbek öğrencilerin geri çekilmesini önleyememiştir. Özbek yönetiminin Türkiye'ye karşı takındığı düşmanca tavır bununla da kalmamış, Kerimov ülkesinde faaliyet gösteren Türk kurum ve

kuruluşlarına karşı amansız bir savaş başlatmıştır. Böylece birçok Türk kuruluşu Özbekistan'daki faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. 1999'da Türkiye ile Özbekistan arasında patlak veren ikinci krizin etkisiyle Özbekistan'dan Türkiye'ye gelen öğrenci sayısı tarihinin en düşük seviyesine inmiştir. (Balcı, 2005: 100-101) Türkiye'den Orta Asya'ya giden öğrenci sayısı ülkelere göre karşılaştırılacak olursa, Türkiye'den Özbekistan'a giden öğrenci sayısı Türkmenistan hariç tutulursa Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'a gidenlerin toplamından fazladır. Balcı'ya göre, Türkiye Özbekistan gibi kendisiyle işbirliği yapmaya pek gönüllü olmayan ülkelere daha fazla öğrenci göndermek suretiyle söz konusu ülke ile ilişkilerini dengelemeye çalışmaktadır. (Balcı, 2005: 103-104)

1998/99 eğitim-öğretim yılında 24 milyon nüfuslu Özbekistan'da 18 Türk okuluna karşılık, 15 milyon nüfuslu Kazakistan'da 29 Türk okulu bulunmaktadır. Söz konusu dönemde Özbekistan'da bulunan Türk okullarındaki toplam öğrenci sayısı 3334'tür. Özbekistan Fetullah Gülen taraftarlarının kurmuş olduğu okullara kuşku ile baktığı için, 1994 krizinde bu okullarda görev yapan Türk öğretmenleri sınır dışı etmiştir. Özbeklerin öne sürdüğü gerekçe öğretmenlerin dini, propaganda yaptığı yolundadır. Türk okulların yarısı 1999/2000 eğitim-öğretim yılında diğer yarısı da bir yıl sonra kapatılmıştır. Türk-Özbek ilişkilerinin bozulmasının asıl nedeni Salih ve Polatov'un Türkiye'de ikamet etmesi hususu olmuştur. 1999 krizinde Taşkent Ankara'yı Kerimov'a karşı düzenlendiği ileri sürülen suikast ve patlamalarda rol aldığı gerekçesiyle suçlamıştır. (Balcı, 2005: 196-97) Özal sonrası dönemde Salih'in de vurguladığı gibi, Türkiye'nin aktif bir Orta Asya politikası olmadığı için, Türkiye Kerimov'un dayatmalarına karşı koyabilecek bir politika geliştirememiştir.

Türk-Özbek ilişkileri bağlamında sorun oluşturan diğer önemli bir faktör de Gülen Cemaati'dir. Şöyleki, Kerimov'a yönelik olduğu iddia edilen suikast girişiminden sonra cemaata ait on okul birden kapatılmış ve bu okullarda çalışan öğretmenler ivedilikle sınır dışı edilmişlerdir. Bu kapsamda Özbek yönetimi Gülen Cemaati'ne ait okullardan mezun olan öğrencilerin Özbek üniversitelerinde okumalarını da yasaklamıştır. Bu cemaate yönelik baskılar sadece okullarla sınırlı kalmamış cemaate yakınlığı ile tanınan Ufuk Şirketleri'ne yönelik baskılar da artırılmıştır. Bu bağlamda söz konusu şirketin yöneticilerinden İbrahim Karadayı hiç

bir gerekçe gösterilmeden hapse atılmıştır. Özbek yönetimi, Türkiye'ye karşı uygulamaya koyduğu bu anti-demokratik uygulamaları güdümlü gazetelerde yayınlattığı makalelerle savunmuş ve halk nezdinde haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. (Berberoğlu, 1999: 126)

Sonuç

Görüldüğü gibi Özbekistan'da bağımsızlığa giden yolda ve bunu takip eden süreçte sadece demokratik milli muhalefet partileri oluşmakla kalmamış, rejim yanlısı partiler, ülkedeki diğer etnik azınlıkların kurdukları parti ve dernekler ile daha birçok sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmıştır. 1992'de yürürlüğe giren Özbekistan Anayasası siyasal partileri demokratik rejimin olmazsa olmazı olarak güvence altına almış olmasına rağmen, yukarıda gösterildiği gibi, Özbekistan'da gerçek anlamda demokratik milli bir muhalefetin doğuşuna ve gelişmesine izin verilmemektedir. Bu durum kendini Kerimov yönetiminin Birlik ve Erk partilerine ve bunların yöneticilerine karşı insan haklarını ve kanunları hiçe sayan uygulamalarıyla göstermiştir. Sonuç olarak, Salih ve Polatov'un yapılan baskılar sonunda Özbekistan'ı terk etmeye mecbur kalmalarına rağmen, Kerimov ülkesinde demokratik bir rejimin var olduğunu ve iyi bir şekilde işlediğini iddia edebilmektedir.

23 Aralık 2007 seçimlerinin ortaya koyduğu gibi, demokratik milli muhalefet partilerinin elimine edilmesinden sonra Kerimov'a karşı iktidar mücadelesi verecek halk tabanı olan gerçek bir muhalefet lideri bulunmamaktadır. Yani seçimlerde Kerimov'un karşısına çıkan rakipler göstermelik olmaktan öteye gidememektedir. VTP ve SİP örneklerinde görüldüğü gibi, söz konusu bu partiler ÖDHP'ye alternatif oluşturmaktan çok uzaktır. Çünkü bu partilerin programlarıyla ÖDHP'nin programı arasında özde hiç bir fark yoktur. Yukarıda gösterildiği gibi, sadece demokratik milli muhalefet partileri (Birlik ve Erk) Özbekistan'daki anti demokratik uygulamalara son vererek bu ülkeyi bölge ve dünya siyasetinde söz sahibi yapma kapasitesine sahiptir. Rusya'nın güdümünde olan Kerimov bunu bildiği için Özbekistan için alternatif olabilecek Birlik ve Erk partilerine karşı acımasız bir şekilde mücadele etmiş ve bu partileri siyasal hayattan dışlamıştır.

Özal döneminde Türk-Özbek ilişkileri altın çağını yaşarken, Özal'ın ölümünü müteakiben Türkiye'de mülteci olarak yaşayan Salih ve Polatov yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Pasif ve Orta Asya'nın önemini kavrayamamış Türk yöneticileri Kerimov'un dayatmalarına boyun eğerek Türkiye dostu Salih ve Polatov'a sahip çıkmamışlardır. Kerimov'un derdinin sadece Özbek muhalif liderlerin Türkiye'den sınır dışı edilmesi olmadığı kısa süre sonra ülkesindeki Türk okullarına ve kuruluşlarına karşı giriştiği amansız savaş sonucunda ortaya çıkmıştır. Kerimov Türkiye'ye karşı giriştiği bu operasyonlarla Salih'in de vurguladığı gibi Türkiye ve Türklük düşmanı olduğunu gözler önüne sermiştir. Esasında Özbek yönetiminin asıl korkusu Türkiye'de okuyan öğrencilerinin muhalif liderler tarafından etkilenmesi değil bu öğrencilerin ilerde Türkiye ve Özbekistan arasında sağlam bir işbirliği temelinde önemli bölgesel oluşumlara imza atma ihtimalidir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Açıkgöz, H. (1995), Abdurrahim Polat Azatlıkta, Kuşak Ofset Baskı, İstanbul
- Adıgüzel, H. (2000), Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri, Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul
- Babak, V., Vaisman, D. vd. (2004), Political organization in Central Asia and Azerbaijan. Sources and Documents, Frank Cass Publishers, London, Portland
- Balcı, B. (2005), Orta Asya'da İslam Misyonerleri. Fetullah Gülen Okulları, Çev. Berktaş, Ali, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- Berberoğlu E. (1999), Öbür Türkler Büyük Oyun'un Milliyetçi Süvarileri, Doğan Kitapçılık, İstanbul
- Eckert, J. (1993), Konfliktregulierung in ethnisch heterogenen Staaten: Das Beispiel Usbekistan, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Berlin Hür Üniversite
- Fuller, G. (1990), The emergence of Central Asia, Foreign Policy, Spring, s. 49-67
- Götz, R., Halbach U. (1993), Politisches Lexikon GUS , C. H. Beck Verlag, München

Halbach,U. (1994), Politische Entwicklungen im nachsovjetschen Mittelasien: Usbekistan, Bericht des BIOst, Köln No. 50

Hiro, D. (1994), Between Marx and Muhammad, The Changing Face of Central Asia, Harper Collins Publishers, London

Kerimov, İ., (1997), 21. Yüzyılın Eşiğinde Özbekistan, Bilig Yayınları, Ankara

Külebi, A. (2008), Özbekistan’da İstikrar Kazandı, Cumhuriyet Strateji, Sayı 184, 07 Ocak

Roger, K. (1994), Usbekistan Evolving Authoritarianism, s. 178-79, Current History, Nisan)

Trutanow, I. (1994), Zwischen Koran und Coca Cola, Aufbau Taschenbuch Verlag, Berlin

Internet

(<http://de.wikipedia.org/wiki/Usbekistan> (Erişim tarihi 15 Ocak 2008)

(<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420> (Erişim Tarihi 20 Aralık 2007)

<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, 01.12.2007

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, 01.12.2007